

TEMURIYLAR DAVLATI VA XITOIY MUNOSABATLARI (1370-1507-YILLAR)

*ShDPI Ijtimoiy fanlar fakulteti**Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi***Toshtemirov Abduvalixon Abdivohid o'g'li**

Annotatsiya. *Ushbu maqola Temuriylar davlati va Xitoy (Min sulolasi) munosabatlari (1370-1507 yillar) mavzusiga bag'ishlangan. Amir Temur davridan boshlab vorislari (Shohruh, Ulug'bek va boshqalar)gacha bo'lgan davrda diplomatik aloqalar, savdo almashinuvi, elchiliklar va siyosiy ziddiyatlar batafsil o'rganiladi. Maqolada Temurning Xitoyga yurish rejalari, ot-ipak savdosi, Ipak yo'lining roli va madaniy almashinuvlar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Amir Temur, Temuriylar davlati, Ming sulolasi, Xitoy munosabatlari, diplomatik aloqalar, elchiliklar, savdo, Ipak yo'li, ot savdosi, tribut tizimi, O'rta Osiyo-Xitoy aloqalari.*

KIRISH

Temuriylar davlati (1370-1507 yillar) O'rta Osiyo tarixidagi eng qudratli imperiyalardan biri bo'lib, uning rivojlanishi nafaqat ichki siyosat, balki tashqi aloqalar, xususan, Sharqning ulkan qudrati – Min Xitoyi bilan munosabatlariga ham bog'liq edi. Amir Temur va uning vorislari Xitoy bilan aloqalarni savdo, diplomatiya va harbiy strategiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqqanlar. Ipak yo'li orqali otlar, tuyalar va boshqa tovarlarni Xitoyga yuborish, o'rniga ipak va choy olish imperiyaning iqtisodiy quvvatini oshirgan. Bu munosabatlarning ichida vassallik talabi va mustaqillik kurashi kabi ziddiyatlar bo'lganiga qaramay, umumiy tarzda savdo va madaniy almashinuv ustunlik qilgan. Ushbu maqolada Temuriylar va Min Xitoyi o'rtasidagi aloqalar o'zbek va xorijiy manbalar asosida o'rganiladi, Temur davridagi harbiy rejalardan vorislarining tinchlik siyosatigacha bo'lgan jarayon batafsil ko'rib chiqiladi. Bu munosabatlar nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va strategik jihatdan ham Temuriylar imperiyasining mustahkamligiga asos bo'lgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Temuriylar davlati va Xitoy munosabatlari mavzusi bo'yicha mavjud tadqiqotlar asosan tarixiy va diplomatik kontekstda o'rganilgan, ammo iqtisodiy va madaniy almashinuvlar batafsil ko'rib chiqilmagan. Batafsilroq aytganda, o'zbek adabiyotlarida bu mavzu Temur davridagi yurish rejalari va elchiliklarga e'tibor qaratgan, lekin Min sulolasining vassallik siyosati va savdo ta'siri kam muhokama qilingan.

"Amir Temur va Xitoy munosabatlari" (Ziyonet.uz PDF, 2023) dissertatsiyasida yurish rejalari va elchiliklar batafsil tasvirlangan, ammo vorislar davridagi savdo kam yoritilgan. Bu ish Temur siyosatini ijobiy baholagan, lekin Min hujjatlariga asoslangan ma'lumotlar yo'qligi mavzuni o'rganishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. "DINSHUNOSLIK FANIDAN O'QUV QO'LLANMA" da madaniy almashinuvlar ta'kidlangan, ammo iqtisodiy jihatlar batafsil emas.

Inglizcha adabiyotlar kengroq yo'nalish beradi. "Timurid Commercial Relations with China" (Oxfordre.com, 2023) maqolasida savdo va elchiliklar soni ko'rib chiqilgan. Bu tadqiqotlar Min tribut tizimini batafsil tahlil qilgan, ammo Temuriylar manzarasini to'liq aks ettirmaydi.

Umuman, muallif sifatida men shuni xulosa qilamanki, o'zbek adabiyotlar tarixiy jihatlariga e'tibor qaratgan, inglizcha tadqiqotlar esa iqtisodiy ta'sirni kengroq ko'rib chiqqan.

Muhokama va natijalar. Amir Temur o'z imperiyasini qurishda Xitoy (Min sulolasi) bilan munosabatlarni strategik nuqtayi nazardan ko'rib chiqqan, chunki bu nafaqat savdo, balki siyosiy va harbiy kuch-quvvatning kaliti edi. Temur 1370-yillarda Movarounnahrni birlashtirgach, Min imperiyasi bilan aloqalar o'rnatishga harakat qilgan, ammo bu munosabatlar vassallik va mustaqillik o'rtasidagi ziddiyat bilan boshlangan. Temur Xitoyga elchilar yuborib, ot va tuyalar sovg'a qilgan, bu esa savdo yo'llarini ochish va razvedka qilish uchun zarur edi. Masalan, 1387 yilda Nankinga yuborilgan elchi Manla Xafeyszi imperatorga 15 ta ot va 2 ta tuyalar tuhfa qilgan, bu Min saroyida ziyofat bilan qabul qilingan. Temur yo'llarni ta'mirlab, karvonsaroylar qurdirgan, bu Ipak yo'li orqali savdoni rivojlantirgan va Xitoydan choy, ipak keltirishga yordam bergan. "1387-yilda Nankingga kelgan elchi Manla Xafeyszi imperatoriga 15 ta ot va 2 ta tuyalar tuhfa qilgan. Min saroyida elchiga sharafiga ziyofat uyushtirilgan." [1] Ushbu iqtibos dastlabki diplomatik aloqalarni tasdiqlaydi.

Ammo, munosabatlarning salbiy tomonlari ham bor edi. Min imperiyasi Amir Temurni vassal deb hisoblagan, bu esa Temurni g'azablantirgan va Xitoyga yurish rejalashtirishga undagan. 1395 yilda Fu An boshchiligidagi Min elchisi 1500 kishi bilan kelgan, ammo Temur ularni 13 yil ushlab turgan, bu esa razvedka uchun ishlatilgan. Temur Yulduz va Ashpara vohalarida harbiy manzillar qurdirgan, qishki yurish rejasini tuzgan, ammo 1405 yilda vafot etgani sabab yurish to'xtagan. "Amir Temur tomonidan Xitoy (Min) davlatiga qarshi harbiy yurish uyushtirish fikri uzoq yillar davomida rejalashtirilib, Ashpara, Yulduz vohasi kabi tayanch nuqtalarni shakllantirish bilan bog'liq edi." [2]

Temur vorislari davrida munosabatlar o'zgargan. Shohruh va Mirzo Ulug'bek tinchlikka e'tibor qaratgan, savdo va elchilikni davom ettirgan. 1408-1409 yillarda Shohruh elchilari Min saroyiga borib, Temur vafoti uchun ta'ziya bildirgan, bu esa munosabatlarning yumshashini ko'rsatadi. Chen Chen kabi Min elchilari (1413-1424) Hirot va Samarqandni tasvirlab, madaniy almashinuvni ko'rsatgan, ammo Minning vassallik talabi doimiy muammo bo'lgan. "Yongle davrida Hirot va Samarqanddan 20 ta, turli O'rta Osiyo oazis davlatlaridan 32 ta, Turfondan 13 ta va Hamidan 44 ta elchilik bo'lgan." [3]

Savdo jihati haqida gapirganda, Temuriylar otlar va tuyalarni Xitoyga yuborgan, o'rniga ipak va choy olgan. Bu munosabatlar iqtisodiy jihatdan muhim bo'lgan, chunki Temur pul islohotlari (1379-1382) savdoni rivojlantirgan. Samarqanddan Qoshg'arga 25 bekat, Qoshg'ardan Xo'tanga 15 kunlik yo'l savdoni osonlashtirgan. "Birinchi Temuriylar elchiliklari Min saroyiga Xitoyda juda qimmat bo'lgan tovar – otlar (va bir necha tuyalar) olib kelgan. Birinchi elchilar olib kelgan otlar soni 15 ta (1387 yilda), 2 ta tuyalar (1388 yilda) va shunga o'xshash edi." [4].

Vorislari davridagi munosabatlar tinchroq bo'lgan. Muallif sifatida men shuni aytamanki, Shohruh 1412 yilda vassallik talabini rad etgan, ammo savdo davom etgan. Bu davrda madaniy almashinuv kuchli bo'lgan. "Min saroyidan Temuriylar saroyiga elchilar yuborilgan, masalan, 1395 yilda Fu An va Guo Ji, 1397 yilda Chen De-ven." [5].

Harbiy ziddiyatlar haqida ikki tomonlama fikr yuritish kerak. Amir Temur Xitoyga yurish rejalagan, ammo vorislari tinchlikni tanlagan. Bu imperiya barqarorligi uchun to'g'ri

bo'lgan. "Temur 1398 yilda Hindistonni bosib olishni Dehli musulmon sultonlari hindularga haddan tashqari bag'rikenglik ko'rsatayotgani bahonasida amalga oshirgan." [6].

Temur Xitoy va Oltin O'rda bilan kuchli savdo aloqalarini davom ettirgan, xitoylik diplomatlar Ma Huan va Chen Cheng muntazam ravishda g'arbga Samarqandga tribut yig'ish uchun kelgan. "Temur Xitoy va Oltin O'rda bilan kuchli savdo aloqalarini davom ettirgan, xitoylik diplomatlar Ma Huan va Chen Cheng muntazam ravishda g'arbga Samarqandga tribut yig'ish uchun kelgan." [7]

Ziddiyatlar va tinchlik. Menimcha, Temur o'limi urushni oldini olgan. "1405 yil martida Dao U nomli musulmon savdogari yetkazgan xabarga ko'ra, imperator Gansu hududida mudofaa tayyor turishga buyruq bergan." [8].

Yuan Xitoyi erkin savdoni rag'batlantirgan, ammo Min Xitoyi eski konfutsiychi fikrga qaytgan. "Yuan Xitoy erkin savdoni rag'batlantirgan, ammo Min Xitoy eski konfutsiychi fikrga qaytgan: Xitoy markazda, boshqa davlatlar atrofida vassallar." [9].

Madaniy va iqtisodiy almashinuv munosabatlari Ipak yo'lini faoliyat yuritishini ta'minlab bergan. "Ikki sulola o'rtasidagi munosabatlar Xitoy-O'rta Osiyo tarixiy aloqalari doirasida alohida e'tiborga loyiq." [10].

Amir Temur o'z hukmronligi davrida diniy tolerantlikni qattiq ta'kidlagan. "Gruziya hududlarida xristian jamoalari bilan tinchlik muzokaralari olib borgan." [11].

Temur strategiyasi aqlli bo'lgan. "Yongle yilining uchinchi yili, Fu An va boshqalar yana kelgan, ammo saroy Temur qo'shinining sharqqa yurishini eshitgan." [12]

Natijada, Temuriylar davlati va Xitoy munosabatlari (1370-1507 yillar) diplomatik va savdo almashinuvining yorqin namunasidir. Amir Temur Min imperiyasi bilan munosabatlarni siyosiy quvvat uchun ishlatgan, ammo yurish rejalari amalga oshmagan. Batafsilroq aytganda, elchilik va savdo orqali otlar va ipak almashinuvi imperiyalarni mustahkamlagan, vorislari davrida tinchlik saqlangan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davlati va Xitoy munosabatlari (1370-1507 yillar) diplomatik ziddiyatlar va iqtisodiy hamkorlikning murakkab aralashmasi bo'lgan. Amir Temur Min imperiyasi bilan aloqalarni savdo va razvedka uchun ishlatgan, Xitoyga yurish rejasini uzoq yillar tayyorlagan bo'lsa-da, o'limi bu rejalarni to'xtatgan. Batafsilroq aytganda, elchiliklar, ot-ipak savdosi va Ipak yo'lining faolligi imperiyalarni iqtisodiy jihatdan bog'lagan, vorislari – Shohruh va Ulug'bek davrida tinchlik va madaniy almashinuv ustunlik qilgan. Minning tribut tizimiga qaramay, Temuriylar o'z mustaqilligini saqlab qolgan va savdodan katta foyda ko'rgan. Temuriylar-Xitoy aloqalari nafaqat o'tmishdagi voqea, balki zamonaviy mintaqaviy hamkorlik uchun haqiqiy o'rnamakdir.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Amir Temur va Xitoy munosabatlari // Ilmiy dissertatsiya avtoreferati 2023 yil. Bet 15. URL: <https://ziyonet.uz>
2. Amir Temur va Xitoy munosabatlari // Ilmiy dissertatsiya avtoreferati 2023 yil. Bet 19. URL: <https://ziyonet.uz>
3. Timurid Commercial Relations with China // Ilmiy maqola (veb-resurs). 2023 yil. Bet 1. URL: <https://oxfordre.com>

4. Timurid Commercial Relations with China // Ilmiy maqola (vab-resurs). 2023 yil. Bet 1. URL: <https://oxfordre.com>
5. The Mongol Cultural Legacy in East and Central Asia // Ilmiy maqola (vab-resurs). 2018 yil. Bet 191. URL: <https://taylorfrancis.com>
6. Timur // Ensiklopediya maqolasi (vab-resurs). 2025 yil. Bet 1. URL: <https://britannica.com>
7. Timurid Empire // Ensiklopediya maqolasi (o'zbek tilidagi tarjima asosida). 2025 yil. Bet 1. URL: <https://uz.wikipedia.org>
8. Amir Temur va Xitoy munosabatlari // Ilmiy dissertatsiya avtoreferati 2023 yil. Bet 20. URL: <https://ziyonet.uz>
9. Of Timurids and Mings // Vab-maqola. 2021 yil. Bet 1. URL: <https://medium.com>
10. Timurid Commercial Relations with China // Ilmiy maqola (vab-resurs). 2023 yil. Bet 1. URL: <https://oxfordre.com>
11. Amir Temur: a symbol of justice and power // Vab-maqola. 2025 yil. Bet 1. URL: <https://meer.com>
12. Amir Temur va Xitoy munosabatlari // Ilmiy dissertatsiya avtoreferati 2023 yil. Bet 20. URL: <https://ziyonet.uz>